

УДК 94 (477) «9/12»

ЗАСНУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В НОВІТНІХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Маргарита ШОСТАК

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті розглядаються погляди українських вчених доби незалежності на проблему походження Київської Русі, а також питання, за яких умов і ким була створена ця східнослов'янська держава. Проаналізовано праці істориків, які є прибічниками і опонентами теорії давньоруської народності. Зроблені особисті висновки щодо цих питань.

Ключові слова: Київська Русь, Давньоруська держава, давньоруська народність, В. Баран, Л. Зализняк, П. Толочко, українські вчені.

ОСНОВАНИЕ КИЕВСКОЙ РУСИ В НОВЕЙШИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ УКРАИНСКИХ УЧЕНЫХ

Маргарита ШОСТАК

кандидат исторических наук,

старший научный сотрудник отдела украинской этнологии НИИУ

Аннотация. В статье рассматриваются взгляды украинских ученых времен независимости на проблему происхождения Киевской Руси, а также вопросы, при каких обстоятельствах и кем было основано это восточнославянское государство. Проанализированы труды историков, которые являются сторонниками и оппонентами теории древнерусской народности. Сделаны личные выводы по этим вопросам.

Ключевые слова: Киевская Русь, Древнерусское государство, древнерусская народность, В. Баран, Л. Зализняк, П. Толочко, украинские ученые.

FOUNDATION OF KYIV RUS IN THE NEWEST RESEARCHES OF UKRAINIAN SCIENTISTS

Marharyta SHOSTAK

Candidate of Historical Sciences, senior researcher of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article deals with the views of Ukrainian scientists of independence period about origin of Kyiv Rus and the problem of factors and personalities connected with formation of that East-Slavic state. The works of supporters and opponents of the theory of Old Rus national community are analyzed. The author made her personal conclusions on this matter.

Key words: Kyiv Rus, Old Rus state, Old Rus national community, V. Baran, L. Zalizniak, P. Tolochko, Ukrainian scientists.

Київська Русь – могутнє політичне об'єднання, одне з найбільш розвинених і економічно процвітаючих суспільств тогочасної Європи. Але вже понад кілька століть й до сьогодні чечуться дискусії щодо питання, за яких умов і ким була створена ця східнослов'янська держава. Актуальність цих питань, які несуть у собі й певне політичне навантаження, зумовлена особливістю історичної долі України. Автор статті спробує висвітлити їх за допомогою українознавчих досліджень вітчизняних учених доби незалежності.

Відновлення самостійної Української держави на початку 90-х років ХХ ст. дало можливість вітчизняним ученим, які перебували під постійним тоталітарним диктатом, позбутися комунопартиїного радянського ідеологічного тиску й відповісти на питання: які ж причини насправді сприяли утворенню Києво-Руської держави? Коли і як на просторах Східної Європи з'явився новий етнонім «Русь»? Чи його утворення в умовах східнослов'янської державності одночасно означало утворення давньоруської народності, яка розпалася на окремі східнослов'янські народи після занепаду Київської держави?

На основі довголітніх археологічних та історичних досліджень етнологічного українського народу М. Брайчевський дотримувався такої ж думки, як і М. Грушевський, що анти були предками українців, а українська держава (ширше – східнослов'янська) зародилася в епоху визрівання на наших теренах феодальної системи відносин. Важливою ланкою у цьому процесі було антське об'єднання (II–VII ст.), яке включало групу східнослов'янських племен. Воно передало естафету новій державній

формації «ранніх» українців – Київській Русі, прямим спадкоємцем котрої було «українське королівство, створене Данилом Галицьким». Учений також висунув винятково важливу гіпотезу, що анти були полянами: «в грецьких джерелах були знані як анти, в українських літописних джерелах – як поляни». Історичний розвиток України-Руси й українців йшов за схемою: анти – початкова Русь VI–IX ст., Київська Русь IX–XIII ст. Білоруська народність, яка відділилася від спільного стовбура Русі (України) у першій половині XI ст., творить новий етнос, а в середині XII ст. в процесі етнічної асиміляції фіно-угорського населення Надволжанщини, в ході слов'янської колонізації північно-східних земель (Ростовської, Суздальської, Муромської, Рязанської) починається формування російської народності, яка відгалузилася від загальноруського (українського) стовбура.

Аналіз сукупності різних джерел, літописних, лінгвістичних, археологічних й антропологічних, дозволив М. Брайчевському побудувати картину етнічної структури Русі в період її формування. Вчений прийшов до висновку, що Русь, яка в IX ст. упевненими кроками вийшла на арену світової історії, виникла як об'єднання восьми великих «племінних союзів» (поляни, сіверяни, деревляни, дреговичі, радимичі, в'ятичі, кривичі, ільменські словени), кожний з яких, у свою чергу, складався з кількох менших племінних груп.

Щодо української державності, то М. Брайчевський називає періодом її зародження епоху визрівання феодальної системи відносин. Важливою ланкою в тому процесі, на думку вченого, було Антське царство, яке об'єднало в собі певну

частину східнослов'янських племен, що утворили основу українського народу. І хоч на межі VI–VII ст. Антське політичне об'єднання було зруйноване аварською навалою, причини, які викликали його до життя, не зникли. Тому протягом VIII–IX ст. виникає нова східнослов'янська держава – набагато масштабніша і могутніша – Київська Русь.

М. Брайчевський займає винятково важливе місце як провідний археолог, історик і видатний будівничий української національної культури. Він належав до тих небагатьох учених, що не зломився в радянській системі, в якій планово нищили основи української національної культури, фальсифікували і русифікували всі періоди української історії, переслідували, а також фізично нищили дослідників, майже всіх свідомих українців.

Наукова монографія М. Брайчевського «Конспект історії України» (1998) була актуальною на той час і залишається важливою працею нині. Вчений через заперечення існування народу «слов'яни» наштотує читача на думку, що не існувало «давньоруської народності». Він, зокрема, вважає, що українська державність зародилася в епоху визрівання в наших предків феодальної системи відносин (II–IX ст.). На її основі сформувалася могутня держава Київська Русь, а основною територією формування послужила Середня Наддніпрянина. Білоруські та великоруські землі були втягнуті в той процес пізніше. Закінчуючи свою думку про початки української державності, М. Брайчевський зауважує: «Оформлення білоруського регіону (Полоцьке князівство) припадає на першу половину XI ст., великоросійського (Суздальське князівство) – на середину

XII ст. «Старший брат» виявляється наймолодшим за віком – парадокс, що виглядає досить повчальним» [4]. Наукове дослідження М. Брайчевського має велику наукову цінність та є значним внеском в українську історичну науку.

М. Котляр розглядає Київську Русь як «колиску» трьох братніх східнослов'янських народів: російського, українського і білоруського. «Давньоруська народність, яка займала величезну територію Східної Європи, поряд з досягнутою нею відносною мовною й культурною єдністю зберігала місцеві особливості в економіці, мові, побуті й звичаях, що не встигли нівелюватись і зникнути за час існування цієї народності (IX–XIII ст.). Певне відособлення окремих земель, населених давньоруською народністю, викликане соціально-економічним і культурним розвитком Русі у др. пол. XII–XIII ст., було головною причиною того, що ці місцеві особливості, при безумовному збереженні досягнутої спільності матеріальної і духовної культури, зміцніли і поступово, протягом кількох століть надали специфічного етнокультурного обриса кожній з обособлених частин, що поволі склалися в окрему народність: російську, українську і білоруську» [7, с. 6].

М. Котляр вважає початковим періодом складання давньоруської народності VI–IX ст. Це утворення, на думку науковця, відбувалося завдяки відособленню східних слов'ян (предків російського, українського й білоруського народів) від західних (предків поляків, чехів, словаків) і південних (предків болгар, сербів, хорватів та ін.).

Дослідник приходять до висновку, що мовна єдність східних слов'ян у IX ст. і наступних століттях зміцнювалася

спільністю державного життя. Дальший розвиток Київської держави сприяв поглибленню спільності матеріальної й духовної культури, становленню національної (етнічної) єдності Русі та монолітності руського (давньоруського) народу [7, с. 7–8].

В. Ричка вважає, що утворення Давньоруської держави було закономірним наслідком внутрішнього, соціально-економічного, політичного і культурного розвитку місцевого, слов'янського у своїй основі, населення [9, с. 8]. За часів раннього середньовіччя найманці варяги залучались на державну службу багатьма країнами тогочасної Європи. Не була щодо цього винятком і Київська Русь. Однак, на думку історика, норманський етнічний компонент не був тут превалюючим навіть у межах військової дружини. Із самого початку існування останньої до її складу входили різноетнічні елементи. Отже, дослідник не говорить про первісну норманську основу цього давньоруського суспільного інституту.

В. Ричка у своєму дослідженні «Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку (конфесійний аспект)» (1994) звертає увагу на те, що хоч слов'янський елемент у давньоруській державі і був провідним, однак до його складу входило близько двох десятків неслов'янських племен, які, інтегруючись у суспільство, об'єктивно сприяли етносоціальним пертурбаціям, що відбувалися в самому слов'янському середовищі [10, с. 9].

На погляд В. Рички, більш правомірно було б говорити про «давньоруську етнокультурну спільність». До її формування залучалися різні компоненти в різних частинах Київської держави, внаслідок чого джерела етнічного поповнення на північно-східних

і південно-західних її землях істотно відрізнялися. Це відкривало можливості для подальшої етнічної диференціації, яка вже в інших політичних умовах призвела до остаточного відокремлення окремих народностей. Матеріали археологічних досліджень і дані лінгвістики свідчать про етнокультурну відмінність південної і північної груп східних слов'ян, що простежується мало не з самого початку розкладу праслов'янської спільності. Попри певні регіонально-племенні відмінності, продовжувала зберігатися загальнослов'янська етнічна самосвідомість, яку живила єдність мовної й уснопоетичної традиції, релігійних уявлень та спільність матеріальної культури [10, с. 5].

Досліджуючи проблему державного й етнічного розвитку Київської Русі XII–XIII ст., П. Толочко показує, що саме давньоруська народність була одним із основних елементів єдності давньоруських земель XII–XIII ст. Усвідомлення спільності походження і розвитку, територіальної цілісності, єдність мови, культури, віри, наявність єдиної економічної системи – все це, з одного боку, неможливе в умовах ізольованого існування багатьох незалежних князівств, з іншого – зумовлювало необхідність подолання політичного сепаратизму земель. Природним центром, ядром давньоруської народності протягом усієї домонгольської історії були Південна Русь і Київ.

Підводячи підсумок теми етнічного розвитку Русі, автор «Київської Русі» зупиняється на питаннях монолітності і територіальних меж руської етнічної спільності IX–XIII ст. Науковець наголошує, що етнічні процеси не мають повного завершення, а рівень етнічного

самоусвідомлення ніколи не буває однаковим на всій території розселення одного етносу. До того ж існування єдиної народності не призводить до нівелювання регіональних етнографічних особливостей.

На підставі викладеного дослідник робить такі висновки:

1. У межах державної території Київської Русі IX – початку XIII ст. склалася відносно єдина східнослов'янська спільність, яка продовжувала існувати навіть після розгрому Русі монголо-татарами.

2. Ядром цієї етнокультурної спільності була Русь у вузькому значенні цього слова, або «внутрішня Русь», згідно з термінологією іноземних джерел.

3. Народ, його держава і територія розселення мали єдину назву «Русь». Єдиною була і мова – руська, що надовго пережила Київську Русь, в умовах існування якої вона сформувалася [11, с. 255].

Вважаючи концепцію давньоруської народності справедливою, П. Толочко засуджує великоруську доктрину «старшого брата». Він наголошує, що насправді в реальному житті проблеми спадщини не існує. Дослідник робить висновок, що давньоруська спадщина рівною мірою належить і українцям, і росіянам, і білорусам.

У своїй монографії «Від склавинів до української нації» (1997) Л. Залізняк наголосив на тому, що не підлягає сумніву важлива роль скандинавського військово-аристократичного та торгового елемента в кристалізації держави Русь у IX–X ст. Про це переконливо свідчать як середньовічні письмові джерела, так і археологічні знахідки у Подніпров'ї – типові прикраси вікінгів, характерний поховальний обряд, рунічні написи тощо [5, с. 139].

Наголошуючи на тому, що визначення етнічної належності Київської Русі є найважливішою проблемою в історії України, Л. Залізняк вважає, що ця проблема має не тільки суто наукове, а й велике політичне значення. Вважаючи Київську Русь багатоетнічною державою імперського типу, дослідник зазначає, що в ній проходили консолідаційні процеси (в тому числі етнічні) навколо пануючого етносу, що був у політичному, економічному, культурному, духовному центрі держави [5, с. 126].

Науковець стверджує, що як росіяни розбудували Російську імперію, так праукраїнці виявили себе творцями і будівничими Київської Русі. Остання стала ранньосередньовічною імперією, державотворчим етносом якої були південні русичі, або праукраїнці. Київська Русь – перша українська держава, підвалина державної історії України. Прибличники пізнього часу народження українців нерідко аргументують свою позицію тим, що сам етнонім «українці» поширився лише у пізньому середньовіччі. Однак зміна народом свого імені не є чимось екстраординарним у європейській історії. Так, середньовічні поляки звалися ляхами, румуни – волохами. Росіяни остаточно відмовилися від етноніма «московіти» лише за Петра I, тобто на початку XVIII ст., і сталося це значною мірою з політичних міркувань. Тобто те, що людність Південної Русі X–XIII ст. звалася не українцями, а русами, не заперечує факту, що останні в етнічному розумінні були українцями на княжому етапі історичного розвитку цього етносу [5, с. 145].

Отже, Л.Залізняк, заручившись вітчизняними та іноземними джерелами, даними археології, мовознавства,

етнології, етнографії, антропології та інших наук, має підстави вважати, що Київську Русь як державу консолідував не міфічний давньоруський етнос, а праукраїнці на давньоруському етапі свого розвитку.

Проблемою історії княжої доби, її витоків, формування державності займався професор Гарвардського університету США Омелян Пріцак (1919–2006). Його досить оригінальна концепція походження Русі і її місце в історії державотворчості українців заслуговує на увагу.

Вважаючи, що історія починається тоді, коли з'являються писані джерела, коли є людська спільнота, свідомо себе, історик, на відміну від археологів, упевнений О. Пріцак, має не описувати події, а подавати функції цих подій у їхньому розвитку. У своїй праці «Походження Русі» (1997), вивчаючи і публікуючи стародавні скандинавські джерела (крім саг), дослідник вирішив виробити новий підхід і нову методологію з проблеми слов'янського державотворення, відкинувши спеціальну наукову літературу і звернувшись безпосередньо до першоджерел. Робота спирається на п'ять основних принципів, які сам автор вважає для себе важливими.

По-перше, необхідно звільнити наукову проблему походження Русі від усіх емоційних «патріотичних» виливань та хуторянських вимог – доказів про «спроможність слов'янських народів створити державу» і піднести її до контексту світової історії.

По-друге, пояснити походження держави якимось одним чинником або явищем неможливо.

По-третє, одним із основних принципів своєї методології дослідник вважає

усвідомлення синкретичного характеру державного устрою Русі.

По-четверте, необхідно простежити наслідки більш ранніх подій, користуючись «читанням історії навспак».

По-п'яте, для співтериторіальних, погано організованих язичницьких неписьменних селянських громад Східної Європи у VIII–X ст. було неможливо самостійно створити державу, – вважає автор «Походження Русі» [8, с. 29–31].

Він писав, що держава є «однією з найзначніших ідей і найвищих досягнень розвитку урбаністичної цивілізації. Вона виникає не спонтанно, а запозичується у народів, у яких уже існує. Переймання такої ідеї народами, які не витворили власної держави, обумовлене розумінням її важливості й доцільності, тому ті народи добровільно віддаються під провід досвідчених іноземних навчителів. ... Лише історично свідомий народ здатний принести історію на території, де такої свідомості не існує» [8, с. 31].

Звідси робиться перший висновок про потребу звільнити наукову проблему походження Русі від усіх емоційних «патріотичних» впливів та хуторянських вимог – доказів про «спроможність слов'янських народів створити державу» і підвести її до контексту світової історії.

На другий методологічний принцип вплинуло деяке нігілістичне ставлення автора «Походження Русі» до археології та лінгвістики. Такий підхід ставить під сумнів відомий дослідник археології і давньої історії слов'ян В. Баран. Він вказує на те, що саме археологія, яку О. Пріцак не хоче вважати праісторією, дає незаперечні факти досить високого економічного розвитку та соціальної організації східнослов'янських племінних

груп, принаймні за 600–700 років до виникнення Київської держави [1, с. 133].

Не можна не погодитись із справедливим зауваженням й О. Прицака, яке перегукується з методологічними засадами М. Грушевського та рядом інших дослідників давніх слов'ян, про те, що неможливо пояснити походження держави якимось одним чинником або явищем. Тобто слід усвідомити, що держава, в тому числі Русь, не могла народитися зненацька. За О. Прицаком, цей процес тривав, як мінімум, від 770 до 1072 року і був сповнений несподіванок і випадковостей. Автор вважає, що якби правителі Русі не прийняли однієї із світових релігій (іслам або християнство) і не заснували осілої культури з початками історичної свідомості, Київська Русь могла б залишитись такою ж загадковою і позаісторичною, як анти в джерелах VI–VII ст. Вирішальним фактором для народження Київської Русі як історичної цілісності у Східній Європі був не 882-й рік чи будь-який інший рік, а тривалий відтинок часу, починаючи приблизно від 770 р. і закінчуючи християнізацією в 988–1072 рр.

По-третє, одним із основних принципів своєї методології дослідник вважає усвідомлення синкретичного характеру державного устрою Русі. Це найвиразніше проступає в потрійному титулі, який спочатку норманські руси давали своєму правителю, називаючи його германським «князь», тюркським «каганом» і візантійським «царь».

Частину цієї праці автор присвятив події останньої чверті XIII ст. Адже, на його думку, про VIII–X ст. у Східній Європі та Скандинавії є набагато менше вартісної інформації, ніж про три наступні століття. Таким чином, вивчення

пізнішого періоду цінне тим, що дає змогу простежити наслідки більш ранніх подій. Таке «читання історії навспак» визначає четвертий принцип.

I, нарешті, п'ятий принцип – співтериторіальні, погано організовані язичницькі неписьменні селянські громади Східної Європи у VIII–X ст. не могли самостійно створити державу, – вважав автор «Походження Русі» [8, с. 31].

Зовсім інший погляд на цей принцип має В. Баран, який вважає, що утворення держави «здійснимо лише за умови, що саме суспільство вже досягло відповідного економічно-соціального і культурного рівня та було готовим до цього» [1, с. 134]. Спираючись на дані археології, дослідник вказує, що рівень південно-східних племінних груп був вищим порівняно з північно-східними, і тому нащадки Рюрика, перебравшись з північно-східних регіонів на Волзі до Дніпра, у Київ, знайшли тут середовище, підготовлене для утворення державного організму.

О. Прицак висловив думку, що питання про етнічне походження Русі є несуттєвим. На його погляд, Русь була спочатку поліетнічним і багатомовним торговельним союзом, що з метою встановити контроль над торговими шляхами між Балтійським та Середземним морями й утворив політичну єдність під назвою «Київська Русь».

В. Баран у своїх дослідженнях робить спробу розкрити етнокультурні процеси в період Києво-Руської держави. Розробляючи теорію етногенезу, він доводить, що зародження слов'янських народів відбулося в часі та просторі за схемою, яка зводиться до декількох послідовних ієрархічно-історичних етапів – індоєвропейці чи староевропейці,

германо-балто-слов'яни, праслов'яни, слов'янські народи [1, с. 3]. Кожна з цих етноісторичних категорій мала пройти довгий історичний шлях від зародження до утворення нових етносоціальних спільнот, які б усвідомили свою етнокультурну відокремленість. Це відбувалося протягом століть і тисячоліть. Тому слов'янські народи, в тому числі український, не могли утворитися раніше, ніж їхні предки не пройшли визначені історичні стадії розвитку. Вчений розкриває процеси зародження та історичного розвитку слов'ян на території України та Східної Європи і доводить, що так званої «давньоруської народності» ніколи не існувало [1, с. 3].

Прихильники ідеї давньоруської народності часто-густо в поняття державно-політичного союзу вкладають зміст етнічної єдності, хоча ці поняття є кардинально різними і означають різні історичні процеси.

Спираючись на лінгвістичні, історичні й археологічні матеріали, науковець переконує, що слов'яни ніколи не були єдиною етнічною спільнотою і що Київська Русь виникла як державне об'єднання багатьох різних слов'янських і неслов'янських племен – вождівств на чолі з представниками династії Рюриковичів. Київські князі збудували державу імперського типу, але не створили і не намагалися створити єдиної давньоруської народності. Її вигадали історики. В. Баран доводить, що, на відміну від українського народу, давні предки якого займали корінні слов'янські землі, інші слов'янські племена, котрі в процесі свого розселення зайняли великі території з чужим (балтським та угро-фінським) населенням, зазнали впливу згаданих субстратів [2, с. 6–7]. Саме цим зумовлені

відмінності їх етнічної самосвідомості. Безмежні простори, природні перешкоди (величезні ліси, болота), слабкість комунікацій, постійні міжудільні війни, а також різні торгово-економічні, політичні, навіть етнічні та зовнішні чинники були непереборною перешкодою на шляху перетворення політичної консолідації в етнічну. Найбільшим досягненням на цьому шляху стало прийняття єдиної православної віри. Однак єдність культу жодною мірою не означає створення єдиного етносу.

Вказані чинники не були знівельовані в період Києво-Руської державності, централізація якої фактично закінчилася по смерті Ярослава Мудрого. Це й стало історичною основою для продовження та завершення процесів формування трьох східнослов'янських народів, зародження яких спостерігаємо в ранньому середньовіччі. Саме в цей період у давніх слов'ян проходив поділ на етнічні групи. В усіх нових регіонах розселення слов'ян, де їх культура і мова стали провідними, зароджувалися основи нових слов'янських етносів – зародків сучасних слов'янських народів [2, с. 7].

В. Баран стверджує, що склавини та анти – корінні мешканці України – в інтеграції дали предків сучасних українців. У свою чергу ті групи склавинів, які відселилися у Верхнє Подунав'я, стали суттєвим компонентом в утворенні словаків, морав'ян та чехів, як і анти на Балканах – південнослов'янських народів. Аналогічні процеси відбувалися на північно-східних рубежах слов'янського світу. Слов'янські переселенці з Верхнього Подніпров'я, поглинаючи балтійський та угро-фінський субстрати, закладають основи білоруського та російського народів на Двіні та на Волзі.

Київська держава, на думку вченого, відома з літописів IX–XII ст., складається з східнослов'янських племен – празько-корчацької культури, з якими інтегрувалися племена пеньківської культури. Розвиток Київської держави згрупував основні культурно-економічні центри Дністро-Подніпров'я і, відповідно, зблизив Київ з Галичем. Власне, ці регіони і стали основою для етнотворення українського народу [3, с. 211].

В. Баран, спираючись на археологічні дані, зазначає, що в Ладозі й інших городищах північно-східної частини слов'ян у IX ст. ще до покликання князів жили як слов'яни, так і нормани-варяги і назва «Русь», «Руська земля», з'являється лише у кінці IX ст. і є скандинавського походження [1, с. 132].

Науковцем обстоюється концепція, що на утворення Київської держави діяли два фактори: внутрішній – сам народ, його племінна еліта, що досягла розуміння необхідності державної організації, і зовнішній – варязькі князі з військовими дружинами, які поступово, підпорядковуючи північно-східні приволзькі, а потім південні дніпро-дністрянські племінні об'єднання слов'ян, підняли державотворчий процес на той вищий надплемінний рівень, який забезпечував діяльність державних інститутів [1, с. 134].

Утім, як уточнює В. Баран, Рюриківичі не побудували б державу на теренах України, коли народ не був би готовий до цього. Саме утворення держави можливе лише за умови, що суспільство вже досягло відповідного економічно-соціального і культурного рівня. Рюрик спершу прийшов не до Києва, а в Ладогу, однак кривичі, в'ятичі та ільменські словени держави не створили. Спираючись на

військові варязькі дружини, він фактично обмежився підкоренням племен і збиранням данини. За археологічними матеріалами, рівень соціально-економічного розвитку південно-східних племінних груп був вищий порівняно з північно-східними, які освоювали нові землі, заселені ще більш відсталим угро-фінським населенням. До того ж князі Володимир і Ярослав були вже більше слов'янами, ніж норманами, однак про своє походження пам'ятали. Літопис, договори з Візантією, арабські писемні пам'ятки свідчать, що саме норманська династія Рюриківичів у IX ст. принесла в Київ назву «Русь», яка стала офіційною назвою очоленої ними східнослов'янської імперії. А розпад цієї держави – це логічний наслідок несумісності економічних, культурних та політичних інтересів тих різних слов'янських та неслов'янських племен, що до неї входили, – так само, як СРСР. «Досить швидка слов'янізація князів з династії Рюриківичів, прийняття окремої від інших скандинавських народів православної віри є безсумнівним доказом політичної активності місцевої східнослов'янської еліти, здатної впливати і на державотворчі процеси. До цих процесів причетні й широкі верстви боярства та навіть міщан, про що свідчить дієвість вічових структур на Русі. Нерідко боярство і населення столичних центрів земель-князівств, зокрема Києва, Галича та інших, запрошували або проганяли своїх князів. Наведені нами приклади не дозволяють ігнорувати внутрішні фактори утворення східнослов'янської державності» [1, с. 129].

Таким чином, В. Баран переконаний, що в період Київської держави не існувало ні загальнослов'янської етномовної єдності, ні давньоруської народності.

Він вважає, що такого слов'янського племені, як руси, які поглинули усі інші східнослов'янські племена, не існувало. І всі доцентрові об'єднувальні сили, які діяли в Києво-Руській державі менше сотні років, не могли забезпечити утворення єдиної давньоруської народності [1, с. 132]. Дослідник робить висновок, що кожний із східнослов'янських народів має свої глибокі додержавні витоки і право лише на частину східнослов'янських земель, корінних або освоєних у процесі розселення, де жили його безпосередні предки.

Підсумовуючи науковий доробок про утворення Київської Русі В. Барана, можна сказати, що сьогодні існує загальна згода щодо впливу скандинавів на суспільство й культуру східних слов'ян. Тому існують підстави вважати виникнення Києва досягненням не якоїсь окремої етнічної групи, а результатом складної слов'яно-скандинавської взаємодії.

У своїй статті «Періодизація як дослідницький метод в українознавстві» Я. Калакура зазначив, що основу періодизації становлять певні правила або критерії, які служать мотивацією виділення відповідних періодів чи етапів розвитку українознавства. Серед цих ознак науковець виділив утворення давньоруської державності як важливе явище у суспільному, науковому, культурному, ідейному і духовному житті України, що істотно вплинуло на характер і зміст українознавчої думки [6, с. 34]. Я. Калакура переконаний, що процес безпосереднього зародження раціональних відомостей про територію України та її автохтонне населення – слов'ян і кочові племена, їх державні утворення, трансформація цих відомостей у знання, а відтак у науку про Україну і українців

охоплює майже дві тисячі років, у межах яких науковець умовно виокремлює вісім основних періодів [6, с. 35]. Перший період українознавства, а також зародження української національної ідеї Я. Калакура пов'язує із княжою добою, з історією Київської Русі, коли мислителі та літописці сформували, осмислили, а згодом зафіксували на письмі найважливіші відомості про українські землі, про історичні події в хронологічній послідовності, залишили нащадкам своє бачення цивілізаційного процесу. Він доводить, що саме в цю добу склалася українська народність, виокремилася українська мова, почала складатися нація [6, с. 80].

Таким чином, вчений-українознавець Я. Калакура приходять до висновку, що саме в період утворення Києво-Руської держави відбувається становлення української народності, а визрівання її національних ознак супроводжувалось утвердженням української ідентичності, що об'єктивно стимулювало розвиток знань про минуле українців та їхню самобутність, а отже, й початок зародження українознавства.

Радянські, російські й деякі теперішні українські науковці (П. Толочко, М. Котляр та інші) стверджують, що Київську Русь (Давньоруську державу, за їх визначенням) населяла т. зв. давньоруська народність, на ґрунті якої пізніше сформувалися етноси росіян, українців і білорусів. Давня Русь зі столицею в Києві, на їхню думку, – колыска трьох братніх народів, серед яких російський – найперший.

На противагу їм сучасні українські історики (М. Брайчевський, Л. Залізник, В. Баран та інші) переконані, що Київська Русь створена автохтонним

населенням Подніпров'я, в якому провідна роль належала слов'янам-полянам, що жили в тісному контакті з численними неслов'янськими племенами. Ця держава, створена задовго до появи будь-яких інших племен з півночі, була цілком самобутньою в своєму існуванні, зі своїми законами, традиціями і навіть своєю назвою. Проте саме в цей же період існували у складі Київської держави й інші досить цілісні державні утворення, що підпорядковувалися Києву. У них – своя самобутня політична традиція, спільність матеріальної культури, духовна спільність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран. – К.: Генеза, 2005. – 208 с.
2. Баран В. Д. Походження українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран. – К., 2002. – 406 с.
3. Баран В. Д. Україна крізь віки: в 15 т.: давні слов'яни / Володимир Данилович Баран [під ред. В. А. Смоля]. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 3. – 335 с.
4. Браїчевський М. Ю. Конспект історії України. – К.: Наукова думка, 1993. – 208 с.
5. Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації / Леонід Львович Залізник. – К.: Бібліотека українця, 1997. – 256 с.
6. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства / Ярослав Степанович Калакура. – К., 2007. – 381 с.
7. Котляр М. Ф. Київська Русь – колыска трьох братніх народів / Котляр Микола Федорович. – К.: Тов-во «Знання» УРСР, 1981. – 48 с.
8. Прицак О. Походження Русі: Старадавні скандинавські джерела (крім

ісландських sag). – К.: Обереги, 1997. – Т. I. – 1074 с.

9. Ричка В. М. Київська Русь: чия спадщина? / Ричка Володимир Михайлович // День. – 2003. – № 82. – 16 травня. – С. 8.
10. Ричка В. М. Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку (конфесійний аспект) / Ричка Володимир Михайлович. – К., 1994. – 34 с.
11. Толочко П. П. Київська Русь / Петро Петрович Толочко. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.

REFERENCES

1. BARAN, V. (2005) *Historical sources of the Ukrainian people*. Kyiv: Genesis, 208 p. [in Ukr.]
2. BARAN, V. (2002) *Origin of the Ukrainian people*. Kyiv, 406 p. [in Ukr.]
3. BARAN, V. (1998) *Ukraine through the Ages* (in 15 volumes). The Old Slavs. Kyiv: Alternatyvnyy, 335 p. [in Ukr.]
4. BRAICHEVSKIY, M. (1993) *A Sketch of History of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka, 208 p. [in Ukr.]
5. ZALIZNIAK, L. (1997) *From Sklaveni to Ukrainian nation*. Kyiv: Biblioteka Ukraintsia, 256 p. [in Ukr.]
6. KALAKURA, Ya. (2007) *Historical Principles of Ukrainian Studies*. Kyiv, 381 p. [in Ukr.]
7. KOTLIAR, M. (1981) *Kyiv Rus is the Cradle of Three Fraternal Peoples*. Kyiv: Tov-vo «Znannia» of USSR, 48 p. [in Ukr.]
8. PRYTSKAK, O. (1997) *Origin of Rus: Ancient Scandinavian Sources (Except Icelandic Sagas)*. Kyiv: Oberehy, Vol. 1, 1074 p. [in Ukr.]
9. RYCHKA, V. (2003) *Whose Heritage is Kyiv Rus? Den*, № 82, p. 8 [In Ukr.]
10. RYCHKA, V. (1994) *Kyiv Rus: A Problem of Ethnocultural Development (Confessional Aspect)*. K., 34 p. [in Ukr.]
11. TOLOCHKO, P. (1996) *Kyiv Rus*. Kyiv: Abrys, 360 p. [in Ukr.]

M. Shostak

Foundation of Kyiv Rus in the Newest Researches of Ukrainian Scientists

Abstract

Kyiv Rus was a powerful political association, one of the most developed and economic prosperous societies of Europe at that time. But over a few ages and until now the discussions on a question of factors and personalities connected with formation of that East-Slavic are being hold. The current nature of this question is predefined by peculiarities of historical fate of Ukraine which also has a certain political pressure. The author makes attempt to examine them with the use of Ukrainian Studies researches conducted by domestic scientists of independence period.

The establishment of independent Ukrainian state at the beginning of 1990's enabled domestic scientists, who were under a permanent totalitarian dictate, to get rid of Soviet ideological pressure and to answer the following questions: what were the factors of formation of Kyiv Rus? When and how did a new etnonim «Rus» appear in Eastern Europe? Did its establishment in the conditions of East-Slavic state system mean formation of Old Rus nationality which broke into separate East-Slavic peoples after the decline of Kyiv state?

Soviet, Russian and some modern Ukrainian researchers (P. Tolochko, M. Kotliar etc.) assert that Kyiv Rus (Old Rus state by their definition) was inhabited by Old Rus national community, which later became a base for formation of the peoples: Russians, Ukrainians and Byelorussians. On their opinion, Old Rus with the capital in Kyiv was a cradle of three fraternal peoples with the Russian one at the top.

The author supports V. Baran's opinion, who considers that Kyiv Rus was the first early medieval Ukrainian state. It was a feudal empire which appeared at the end of the IX th century, namely in 882, and broked into independent principalities in the first fourth of the XIIth century (in 1132).

На основі довголітніх археологічних та історичних досліджень етногенезу українського народу М. Брайчевський дотримувався такої ж думки, як і М. Грушевський, що анти були предками українців, а українська держава (ширше — східнослов'янська) зародилася в епоху визрівання на наших теренах феодальної системи відносин. Важливою ланкою у цьому процесі було антське об'єднання (II–VII ст.), яке включало групу східнослов'янських племен. Воно передало естафету новій державній формації «ранніх» українців — Київській Русі, прямим спадкоємцем котрої було «українське королівство, створене Данилом Галицьким». Учений також висунув винятково важливу гіпотезу, що анти були полянами: «в грецьких джерелах були знані як анти, в українських літописних джерелах — як поляни».